

Een boek als deur voor God

Rita Ghesquière

Dit artikel biedt een schat aan voorbeelden hoe geloofszaken aan bod komen in kinder- en jeugdliteratuur. Om te beginnen, zoomt Rita Ghesquière in op het belang van verhalen voor de ontwikkeling van het kind en voor de gezinscultuur. Na een korte situering binnen de geschiedenis van de jeugdliteratuur van de laatste decennia, ontdekken we dat zowel non-fictie als fictie, en zowel expliciet religieuze als andere boeken een aanleiding kunnen zijn om binnen het gezin over geloof, God, Jezus, andere godsdiensten en dergelijke te praten. Dit artikel biedt zowel inspiratie voor wie weinig af weet van kinder- en jeugdliteratuur, als voor wie van boeken houdt.

HET BELANG VAN VERHALEN

De moderne menswetenschappen – of het nu gaat om sociologie, psychologie, bijbelwetenschap of ethiek – hechten veel belang aan de narrativiteit van het menselijke denken. Sociologen benadrukken bijvoorbeeld het belang van verhalen voor het socialisatieproces omdat ze geruisloos ‘vooroordeelen’, normen en waarden doorgeven. Verhalen vormen ook de basis van culturele geletterdheid. Via verhalen schrijven we ons in in een bepaalde traditie. Roodkapje en Klein Duimpje, David en Goliath, of De kleine Prins van Antoine de Saint-Exupéry zijn herkenbare referentiepunten die ons denken vorm geven. Culturele geletterdheid wordt vaak beschouwd als een noodzakelijke pijler om goed te functioneren in de samenleving. Psychologen wijzen dan weer op de opvoedende en genezende kracht van verhalen. Verhalen steunen het ontwikkelingsproces (*Lebenshilfe*) en hebben vaak een therapeutische functie tijdens moeilijke perioden. Aan de hand van prentenboeken ontwikkelen jonge kinderen niet alleen hun woordenschat. Ze leren omgaan met gevoelens (blij, bang, boos), met veranderende gezinssituaties (een nieuw broertje of zusje, echtscheiding) en worden voorbereid om nieuwe stappen te zetten (zindelijk worden, naar school gaan, ergens logeren). Kinderen maken spelenderwijs kennis met literaire formules (er was eens...) en met literaire personages (heks, wolf, kabouters). Die competentie helpt hen verder bij het lezen, begrijpen en vertellen van verhalen. Verhalen helpen mensen dus in de levenslange zoektocht naar hun eigen identiteit. Lezers herkennen zichzelf in het verhaal van anderen. Aan de hand van persoonlijke en collectieve verhalen bewaart elk individu zijn verleden en droomt hij/zij van de toekomst.

Het gezin vormt de eerste en belangrijkste humus voor elke vorm van culturele geletterdheid. Het is belangrijk dat er boeken in huis zijn, maar welke verhalen en boeken en wat doen we ermee? Hoewel lezen en voorlezen altijd de talige kennis en het intellectuele vermogen van kinderen stimuleert en hun verbeelding prikkelt, gaat onze aandacht in deze bijdrage naar boeken die iets meer te bieden hebben, en dan concreet naar boeken die kinderen en jongeren gevoelig maken voor religieuze en spirituele waarden.

De vraag is dan: zet een boek de deur open voor God? Anders geformuleerd: kunnen we God en het geloof gemakkelijker bespreekbaar maken bij kinderen en jongeren met de hulp van een boek?

Onze pluriforme samenleving beschouwt religie steeds meer als een privéaangelegenheid. Omdat bijbelse verhalen en geloofsvragen minder aan bod komen op school of in de jeugdbeweging, verschuift de verantwoordelijkheid hiervoor meer naar de ouders. Maar ook binnen het gezin is spreken over geloof niet zo gemakkelijk. Zelfs als ouders of grootouders

het willen, vinden ze vaak niet de goede woorden of de juiste toon om dat te doen. De taal uit de eigen kinderjaren klinkt al snel wat oubollig of sentimenteel. Daarbij komt dat kinderen in onze samenleving, in ruime familiekring, in de buurt of via de school, reeds op jonge leeftijd worden geconfronteerd met gezinnen die andere keuzen maken en met vriendjes die worden opgevoed in een andere cultuur.

Zoals boeken de intellectuele en emotionele ontwikkeling van kinderen stimuleren, zo kunnen ze ook helpen om antwoorden te formuleren op moeilijke geloofsvragen of gewoon om het geloof op een vrij spontane manier ter sprake te brengen. Uit de korte inleiding blijkt reeds hoe belangrijk het is om boeken in huis te hebben. Boeken bepalen mee het beeld over geloof dat kinderen en jongeren wel of niet opbouwen. Quasi ongemerkt bevestigen of bevragen ze bepaalde inzichten en geven ze normen en waarden door. Geloofscommunicatie maakt deel uit van het bredere socialisatieproces waarin de thuissituatie, de school, leeftijdsgenoten, maar ook de maatschappij zelf en het cultuuraanbod een rol spelen. Maar is er wel plaats voor God in de hedendaagse literatuur?

DE HEDENDAAGSE LITERATUUR

In de periode 1970-1980 zoomde de jeugdliteratuur, onder invloed van emancipatiebewegingen allerhande, vooral in op de sociale problematiek (maatschappelijke veranderingen, derde wereld, genderproblematiek), later (1980-1990) kreeg vooral de psychologische uitdieping van de personages aandacht. Pas toen het nieuw realisme over zijn hoogtepunt heen was, kwam er opnieuw ruimte voor fantasie. Vanaf 1990 groeide de vraag naar meer literaire kwaliteit en filosofische diepgang. Het is vooral vanuit die filosofische invalshoek dat ethische en spirituele vragen opnieuw hun weg vinden naar de jeugdliteratuur. Het kan enigszins paradoxaal klinken, maar terwijl het aantal zichtbare gelovigen afkalft en almaar meer mensen huiverig staan tegenover de christelijke traditie, doet God opnieuw zijn intrede in de literatuur. Natuurlijk is het geloof niet langer alom aanwezig zoals in de eerste helft van de twintigste eeuw, toen vrome, uitgesproken christelijke verhalen de toon zetten. Maar het taboe rond God en godsdienst dat zich tijdens de emancipatiebeweging van de jaren zeventig en tachtig vormde, lijkt doorbroken. Meer nog, het onderwerp wordt nu aangekaart in boeken die door hun artistieke en literaire kwaliteit veel aandacht krijgen.

Aan het begin van de 21^e eeuw is de grens tussen jeugdliteratuur en volwassenenliteratuur sterk vervaagd. Volwassenenliteratuur en jeugdliteratuur gedragen zich opvallend gelijklopend en dat geldt ook waar het God en geloof betreft. Zo is er een sterk aanbod van informatieve boeken en autobiografische verhalen, terwijl bijbelse thema's vaak een originele maar eigenzinnige invulling krijgen. Het schrijven over geloofsthema's is veelstemmig. De auteurs brengen hun eigen geloofsverhaal en voelen zich vrij om een persoonlijke, soms behoorlijk afwijkende interpretatie te geven aan de oude verhalen.

In wat volgt bekijken we enkele genres van dichterbij.

RELIGIEUZE BOEKEN

We vatten dit overzicht aan bij boeken met een expliciet religieuze thematiek. Het gaat om informatieve boeken, bijbelse verhalen en fictie waarin God of geloof expliciet ter sprake komt.

INFORMATIEVE BOEKEN

Non-fictieboeken zijn zeer sterk in opmars. De complexiteit van de hedendaagse samenleving vereist dat iedereen zijn kennis bijspijkt. Wie meer wil weten over economie, psychologie,

geneeskunde, verre landen en andere culturen vindt zijn gading in krantenbijlagen, magazines en boeken. Dat ook spiritualiteit en godsdienst veel interesse wekken, heeft te maken met de toenemende secularisatie maar ook met de pluriformiteit van de samenleving. De wetenschap daagt de volwassen gelovige steeds opnieuw uit, net zoals de confrontatie met andere religies dat doet. Boeken als *Een Geschiedenis van God* (Karen Armstrong, 1995), *God als misvatting* (Richard Dawkins, 2006) *Eindeloos bewustzijn. Een wetenschappelijke visie op de bijna-doodervaring* (Pim van Lommel, 2007) roepen controversiële reacties op, maar groeien razendsnel uit tot bestsellers. Geloven is enerzijds veel minder vanzelfsprekend en anderzijds is er een grote nood aan verdieping en verstillings. Dat westerlingen ook gefascineerd zijn door het geloof van de ander, blijkt uit het succes van de televisieserie en het gelijknamige boek *De weg naar Mekka* (Jan Leyers, 2007).

Kinderen en jongeren groeien op in diezelfde hectische samenleving. Zij worden – weliswaar op kindermaat – geconfronteerd met dezelfde uitdagingen en vragen. Heeft God de wereld geschapen of ligt de oerknal aan het begin van alles? Wat gebeurt er na de dood van een dierbare? Veel meer dan vroeger worden kinderen op jonge leeftijd ook geconfronteerd met het feit dat geloven niet voor iedereen hetzelfde betekent. Het kan best dat het geloof van hun ouders verschilt van het geloof van hun grootouders. Het is dus niet verwonderlijk dat kinderen met vragen komen waar vele ouders niet meteen een passend antwoord op weten. Bovendien verwacht de samenleving dat kinderen ernstig worden genomen. Ze hebben recht op een zinnig antwoord. Boeken zoals *Waarom?* (Kolet Janssen, 2002), *Waar woont God? En 100 andere vragen* (Charles Delhez en Erwin Roosen, 2004) en *God, Adonai, Allah. Vragen over de drie grote religies* (Katia Mrowiec, Michel Kubler & Antoine Sfeir, 2006) proberen kinderen op een aangepaste wijze te informeren over belangrijke filosofische en religieuze vragen. Via concrete vragen en antwoorden worden complexe onderwerpen toch vrij systematisch aangepakt.

De invalshoek van *Waarom?* is zeer breed. Naast meer filosofische vragen over het leven, de dood en goed versus kwaad is er ook aandacht voor wetenschappelijke vragen zoals “Waar eindigt de ruimte?” en “Waarom zijn sommige mensen klein en andere groot?”. Daarnaast wordt ook een aantal vragen rond het geloof afzonderlijk behandeld: vragen over de Bijbel en bijbelse figuren, bedenkingen bij de figuur van Jezus en wezens zoals engelen.

Waar woont God? En 100 andere geloofsvragen van de Waalse jezuïet Charles Delhez legt de focus uitsluitend op het christelijke geloof. De vragen zijn geordend rond een aantal grote thema's: het geloof, God, de schepping, Jezus, de verrijzenis, leven na de dood, de kerk, gebed, het kwaad. Het boek gaat de moeilijke vragen niet uit de weg. In het hoofdstuk over geloof staat onder meer: “Sommige mensen zeggen dat ze christen zijn maar ze zijn toch

racistisch. Kan dat?” In het deel over de schepping worden geloof en wetenschap met elkaar geconfronteerd in vragen als “Heeft God de wereld in zeven dagen geschapen?” of “Stamt de mens nu af van Adam of van een aap?” In het deel over Jezus komen naast kinderlijke vragen als “Is Jezus geboren op 25 december?” ook heel ernstige zaken aan bod die verband houden zowel met de historische Jezus als met hedendaagse discussiepunten in de Kerk bijvoorbeeld over de positie van de vrouw.

God, Adonai, Allah volgt hetzelfde stramien, maar dit boek zoomt in op de drie grote religies: het christendom, het jodendom en de islam, die “familie van elkaar” zijn: het zijn alle drie ‘zonen’ van de stamvader Abraham.¹ Het geloof van elke groep wordt van binnenuit onder de loep genomen ‘*Het gaat over een ervaring die zich afspeelt in het hart van de mens*’. De religies worden naast elkaar geplaatst, waarbij gelijkenissen en verschillen worden aangestipt. Het laatste hoofdstuk behandelt actuele vragen voor gelovigen in de 21^e eeuw. Daar worden onder meer begrippen als ‘religieus fanatisme’ en ‘heilige oorlog’ besproken.

Opvallend in deze boeken is dat ze existentiële en religieuze vragen openhartig behandelen. Bijbel en wetenschap worden tegenover elkaar geplaatst om te verduidelijken dat het bijbelverhaal de werkelijkheid probeert te duiden vanuit God, en op de eerste plaats op zoek is naar zin. Ook over het kwaad wordt genuanceerd nagedacht. Het kwaad komt niet alleen van buitenaf maar schuilt ook in het hart van de mens zelf, die vrij is maar ook verantwoordelijk voor zijn daden. Tegelijkertijd wordt gepleit voor verdraagzaamheid. Geen enkele godsdienst wordt boven de andere geplaatst en het algemene besef dat geloven op zich het begin- en eindpunt is van alle godsdiensten, maakt dat respect voor ‘de andere’ de hoofdtoon voert. De impliciete vergelijking maakt duidelijk dat elke religie een deel van de waarheid bezit dat de andere (nog) niet kent, of onderschat. Daar kom je achter door elkaar beter te leren kennen en je te verdiepen in wat voor de ander van waarde is.

BIJBELSE VERHALEN

Spelen de informatieve boeken in op nieuwe vragen die zich opdringen vanuit de actualiteit, bijbelse verhalen zoeken op een of andere wijze aansluiting bij de traditie. Toch biedt de bijbelse thematiek geen garantie voor het christelijke karakter van een boek. Veel hedendaagse auteurs beschouwen en gebruiken bijbelverhalen als klassieke literaire teksten. Net als andere oude mythen en sprookjes confronteren bijbelverhalen de mens met de werkelijkheid die hem overstijgt.

De blijvende belangstelling voor bijbelse verhalen past dan ook binnen elk pleidooi voor meer culturele geletterdheid. Veel bijbelse verhalen inspireerden in het verleden auteurs en beeldende kunstenaars. Bijbelse figuren en taferelen sieren de glasramen en de timpanen van de kathedralen. Ze bieden een sleutel om het werk van schilders als Rembrandt, Rubens en Bosch te begrijpen. Tot op vandaag trekken ze sporen in onze cultuur.

Maar er is meer: de Bijbel maakt niet alleen integraal deel uit van de culturele bagage, bijbelse verhalen leggen ook de basis voor een spirituele geletterdheid. Het aanbod is ruim en heel divers ook wat de leeftijdsgroepen betreft.

Voor de jongste kinderen zijn er bijbelse prentenboeken. Sommige ogen eerder traditioneel en sluiten nauw aan bij de bijbeltekst,² andere zijn verrassend nieuw. Vooral deze artistieke prentenboeken oogsten binnen de jeugdliteratuur hoge waardering.

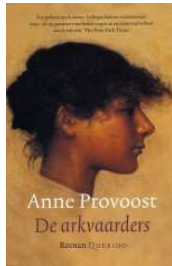
De zesde dag (Tine Mortier & Tom Schamp) is een eigenzinnige weergave van het scheppingsverhaal. Toch slaagt illustrator Tom Schamp erin om de lezer een glimp van God te tonen, zonder Hem te banaliseren. De eerste prenten laten twee reusachtige handen en voeten zien. Daarna duurt het nog even voor je een volledig beeld van God krijgt. Soms stapt of vliegt Hij uit de prent weg, dan weer verdwijnt Zijn hoofd in een sneeuwwhut. Impliciet maken de tekeningen duidelijk dat je God maar moeizaam in een beeld kan vatten. Pas wanneer God aan zijn boetseerwerk begint, krijgt de lezer hem helemaal te zien. Het beeld is vrij traditioneel – een oude man met een baard en een bril – maar de gedachten van God zijn fris en speels en Tom Schamp waakt over de proporties. Zo balanceert de kleine mens, terwijl hij naar de maan reikt, op de vinger van Gods hand. De laatste prent lijkt wel een loflied op de schepping en op de mens. Overal zijn speelse zessen verborgen en vanuit de wolken kijkt een tevreden God naar zijn werk. Schamp toont God met heel veel respect er laat tegelijk zijn verbeelding de vrije loop. In *De zesde dag* maakt God niet één maar drie mensen: een blanke, een bruine en een zwarte. Die vondst maakt de lezers bewust van de diversiteit. De grote kleurrijke prenten verbergen kleine en grote symbolen zoals de slang, de appel, de boom die subtiel verwijzen naar andere bijbelverhalen.

Ook *De Schepping* (Wolf Erlbruch & Bart Moeyaert) biedt de lezer een intrigerende en heel menselijke versie van het scheppingsverhaal. Erlbruch zet God neer als een machtige meester-goochelaar, die op een kinderlijke wijze de wereld in elkaar steekt. Het boek krijgt filosofische allures in het gesprek tussen God en de ik-figuur. Via speelse gedachtekronkels worden fundamentele vragen gesteld over de positie van de kleine mens in dat grotere geheel. Herkenbare gevoelens van onzekerheid, angst, jaloezie en ontevredenheid steken de kop op. Maar gaandeweg ontdekt de mens dat God voor hem een eigen plaats heeft gereserveerd. De verhalen uit het Oude Testament zijn in de jeugdliteratuur opvallend populairder dan de verhalen uit het Nieuwe Testament. Wereldwijd blijken Noach en Jona de populairste bijbelse kinderboekenpersonages.³

Voor tieners zijn de bijbelverhalen uitgegroeid tot heuse historische romans, vaak met een uitdagend karakter. Opnieuw stellen we vast dat jeugdliteratuur en volwassenenliteratuur een sterk gelijklopende trend vertonen. Zowel de schepping als de zondvloed vormen de inspiratiebron voor verschillende eigentijdse romans. Marianne Frederiksson schreef,

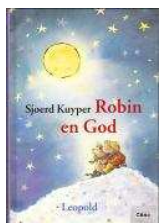
geïnspireerd door het boek Genesis, haar trilogie *De Kinderen van het Paradijs* (2006)⁴ en *De Zondvloed* (2008). Voor volwassenen verschenen nog *De Zondvloed* van David Maine (2006) en *Noach, de man die genade vond* van Gilbert Morris (2004).

Net zoals de volwassenenauteurs geeft Anne Provoost in *De arkvaarders* (2001) haar interpretatie van het verhaal van Noach. Ze kiest een jong meisje, bovendien een buitenstaander, om ons met de gebeurtenissen te confronteren. Re Jana en haar vader, een scheepsbouwer, verlaten hun land en komen zo bij de arkbouwers terecht. De spanning tussen de vreemdelingen en het uitverkoren volk neemt toe. De centrale vraag luidt: “Wie is uitverkoren en waarom?” Noach en zijn zonen worden menselijk voorgesteld met veel kleine, verwerpelijke karaktertrekken. Ze achten zichzelf hoger dan de anderen en handelen in naam van hun God, ‘de Onnoembare’, genadeloos voor wie niet uitverkoren is. Anne Provoost vult de vele lege plekken van het bijbelverhaal aan tot een magistrale roman. Haar lezing van het verhaal is hard en ontluisterend, maar daardoor ook uitdagend.

REALISTISCHE VERHALEN

Populair en apart zijn ook de verschillende realistische verhalen, vaak met een uitgesproken autobiografisch karakter, die de geloofsproblematiek centraal stellen. Het gaat vaak om literair hoogstaande, zelfs bekroonde boeken.⁵ Ook deze sluiten qua concept aan bij de volwassenenliteratuur. Kerkverlaters zoals Maarten t’Hart, Jan Wolkers, Jan Siebelinck en meer recent Frank Westerman blijven gefascineerd door en enigszins gekluisterd aan hun religieuze opvoeding. Jeugd auteurs zoals Guus Kuijer, Rita Verschuur en Sjoerd Kuijper sluiten daar enigszins bij aan. Ook zij vertrekken vanuit hun eigen jeugdervaring om kritisch te schrijven over religie. In hun autobiografische teksten proberen ze in het reine te komen met het geloof uit hun kinderjaren. Andere auteurs zoals Frank Adam kiezen voor parodie en ‘pastiche’, en zoeken zo aansluiting met de postmoderne volwassenenliteratuur, waarin deconstructie een belangrijk aandeel heeft.

Kuijper, Verschuur en Kuijper beschrijven de wereld door de ogen van een kind. Robin uit *Robin en God* is nog een kleuter. God is niet vanzelfsprekend in zijn wereld. Papa en mama geloven niet in God, maar opa wel en op school wordt Kerstmis voorbereid. Met opa praat Robin over God, maar dat zint papa niet en al snel krijgen ze ruzie. Op alle kinderlijke vragen van Robin verzint opa een antwoord.

In de boeken van Guus Kuijer en Rita Verschuur zijn de hoofdfiguren iets ouder (ongeveer 12 jaar). Beide auteurs kijken terug op geloofsopvattingen en praktijken uit de jaren vijftig. Het godsbeeld is streng (reformatorisch), er wordt voorgelezen uit de bijbel en verwezen naar de zondagschool. In beide boeken wordt het geloof vooral aangehangen door één strenge ouder (vader bij Kuijer, stiefmoeder bij Verschuur). Die strenge ouder brengt het geloof enigszins in diskrediet. Thomas uit *Het boek van alle dingen* voert zijn eigen gesprek met Jezus en komt zo tot andere inzichten.

“Ha die Thomas”, vroeg hij. “Alles kits?”

“Nee”, zei Thomas.

“Wat is er dan?”, vroeg de Heer.

“Van alles”, zei Thomas. “En ik zeg het maar eerlijk, aan U hebben we ook niet zoveel.”

Thomas zag dat de Heer beledigd was, maar dat kon hem toevallig niks schelen. (...)

De Here Jezus boog voorover. Hij schreef met zijn wijsvinger in het zand. Toen hij klaar was, kwam hij weer overeind. Er stond: “Ik vind het fijn dat je bestaat Thomas!”

Thomas wil dat het geweld in zijn gezin stopt en zoekt naar bijbelse oplossingen. Gelukkig vindt hij ook bondgenoten die hem en zijn moeder steun geven.

Rita – uit *Moeder en God en ik* van Rita Verschuur – zoekt tevergeefs steun bij haar vader, maar vindt ten slotte een bondgenoot in haar opa die zichzelf ook als een heiden beschouwt. Opa vindt het verhaal van de barmhartige Samaritaan het mooiste bijbelverhaal. Rita sluit zich daarbij aan: “Het is zo bemoedigend voor de heidenen”. De ernstige problematiek wordt stevast gebracht met een vleugje humor.

Humor zet helemaal de toon in *De passie van de puber* (Frank Adam). Het is ‘cool’ en geschreven in de jongerentaal van deze tijd. Het boek vertelt het “dubbele leven en lijden van de jonge Jos”, “de jongen die begon te flippen en dacht dat hij Jezus was”. De gevormde lezer merkt dat het verhaal van Jos geënt is op het levensverhaal van Jezus zoals we het kennen uit de bijbel. Zo ontdekt Jos dat zijn vader de meubelmaker niet zijn biologische vader is. Jos begint zich speciaal te gedragen (sandalen, piercing) en hoort de stem van God. Hij spreekt met zijn engelbewaarder. Jos wordt verleid (bekoring) om de zaak van zijn vader over te nemen. Hij redt zijn zusje en aan het einde van het boek wordt er kort gemijmerd over het latere leven van Jos (verschijningen). Frank Adams speelt bovendien met herkenbaar evangelisch taalgebruik. Het is een boek vol dubbele bodems, dat zich als een gelaagde tekst aandient. Aan de oppervlakte beschrijft de roman het verhaal van een jongen die even het noorden kwijtraakt, op een dieperliggend niveau is het een parodie en een ‘pastiche’ van het evangeliieverhaal.

ANDERE BOEKEN

Niet alleen expliciet religieuze boeken ondersteunen de geloofsopvoeding die ouders binnen het gezin willen aanreiken. Ook heel wat andere verhalen confronteren kinderen met spirituele waarden. Het gaat dan om religie/religiositeit zonder theïstische dimensie en los van kerkelijke verbondenheid. In de kijker komen dan de fundamentele bestaansvragen (ultimate concerns, *letztes Anliegen*) en de vage ultimiteit die het leven uiteindelijk zin geeft. Ook voor wie niet gelooft in God, zijn er waarden waarvoor men zich zonder voorbehoud wil inzetten en die standhouden als de mens wordt getroffen door lijden. Veel literaire teksten hebben een dieptedimensie zonder expliciete verwijzing naar godsdienst of traditionele gelovigheid. Meestal spreekt men van een ethische of existentiële dimensie. Eigenlijk reiken alle verhalen bepaalde levenshoudingen aan. Ze laten zien hoe mensen denken, voelen en handelen. Traditionele sprookjes stralen bijvoorbeeld een zeker optimisme uit. Het *happy end* geeft aan dat je moet volhouden, en meer nog, dat de kleine (de jongste broer) of de eenvoudige (boer) een schitterende toekomst wacht. Hij zal er meestal in slagen om zijn opdracht tot een goed einde te brengen en met de koningsdochter te trouwen. Feministen wijzen dan weer op de seksistische vooroordelen in sommige sprookjes (Sneeuwwitje, Assepoester, de schone slaapster) die meisjes een passieve rol opdringen. Haar lot is afhankelijk van de prins die hen zal redden.

Meer recent wijzen filosofen vanuit een heropleving van de deugdenethiek op het belang van verhalen voor het ontwikkelen van het morele denken (Macintyre, Nussbaum, Van Tongerlo).⁶ Ze vormen als het ware een habituele laag waarop ons geheugen een beroep kan doen bij het nemen van belangrijke beslissingen. Verhalen dwingen de lezer om in de schoenen van de ander te staan en door zijn ogen naar de werkelijkheid te kijken: het begin van emotionele intelligentie.⁷

BOEKEN OVER ROUW

Rond dood, afscheid, verdriet en rouw verschenen de laatste jaren heel wat kinderboeken. Opvallend is dat het motief van de dood niet alleen wordt uitgewerkt in boeken voor adolescenten en tieners, maar ook in prentenboeken voor jonge kinderen.⁸ In sommige boeken ligt de nadruk vooral op de psychologische verwerking van de dood, met aandacht voor de verschillende facetten van rouw. Andere boeken confronteren de personages en de jonge lezers meer met de filosofische vragen die het levenseinde oproept. Ze zoeken niet alleen troost, maar ook inzicht. In gesprekken met volwassenen of met leeftijdsgenoten proberen de

jeugdige personages hun gedachten te ordenen. Maar de dood bewaart zijn geheimen en ook de volwassenen kunnen dat mysterie niet ontraadselen.

Soms is de dood niet meer dan een verdwijntruc die een lege plek schept (Berebrouckx, Gaudesaboos). Rifka uit *De Noordenwindheks* suggereert dat de lezer zelf zijn verbeelding aan het werk moet zetten: “Ik zou je van alles kunnen vertellen over wat er daarna gebeurt. Maar ... ik wil graag dat je je dat zelf voorstelt. Gebruik je fantasie maar. Want alles wat je kunt bedenken is waar.” (Remmerts – de Vries, 2004, p. 45)

Andere jeugdboeken zoeken naar passende woorden en beelden om over ‘de achterkant van het leven’ te spreken. Opvallend daarbij is dat het traditionele, christelijke discours steeds minder aan bod komt. De meeste kinder- en jeugdboeken geven de jonge lezer de boodschap mee dat we niet weten wat er na de dood komt. De dierbare overledenen leven verder in onze herinnering. Af en toe klinkt er een sprankeltje hoop door: het geloof in een leven na de dood wordt niet helemaal afgeschreven.

“Maar ik hoop dat er zoiets is”, zei Beatrice. “Ik heb ergens gelezen (...) dat een mens ook na zijn dood herinneringen heeft. En dat de hemel eigenlijk iets is als een leven vol mooie herinneringen.”

“Dat zou leuk zijn.” (Verleyen, 2001, p. 73)

Naast dit milde agnosticisme treffen we in heel wat verhalen ook sporen aan van een holistische levensfilosofie. Na de dood wordt de overledene opgenomen in het universum, in een kosmische totaliteit. Deze verhalen benadrukken sterker het cyclische karakter van de dood. Het beeld van de engel die voor een korte tijd mens wordt, zoals we het onder meer vinden bij Dieltiens, past binnen deze filosofie. Zelfs Jostein Gaarder die het leven van de mens expliciet verbindt met God, hanteert eerder een holistisch, ecologisch Godsbeeld dat nauw aansluit bij de wijsheidsliteratuur dan wel het christelijke beeld van God als vader.

In andere verhalen blijven er sporen van een christelijke cultuur. Vaak wordt een kruis afgebeeld op de kist of op de grafsteen. Impliciet wijzen beelden als hemel en engel wel op het bestaan van een andere transcendente werkelijkheid. Ook de gedachte dat mensen slechts sterven als ze ‘hun bestemming’ bereikt hebben, plaatst de dood in een zinvol kader. Zo ondersteunen ook verhalen die geschreven zijn vanuit het standpunt van de overledene, de gedachte dat er leven is na de dood.

Vooraf wanneer het gaat om zelfdoding, worstelen de achterblijvers om met zichzelf in het reine te komen. Zijn ze niet tekort geschoten tegenover de overledene? Dragen ze mee schuld aan de dood? De verhalen laten vaak zien dat mensen elkaar kunnen steunen en troosten bij dit grote verdriet, al kunnen ze de pijn niet echt wegnemen.

VISIËS OP GOED EN KWAAD

Een ander interessant motief in de jeugdliteratuur is de strijd tussen goed en kwaad, met daarbij aansluitend de problematiek van vergiffenis. Veel jeugdboeken zijn opgebouwd rond dat conflict. Verwijzingen naar christelijke elementen vinden we onder meer in *De verhalen van Narnia* (C.S. Lewis), nu weer in de belangstelling dankzij de film, en in *De meester van de Zwarte molen* (Preussler), waar de duivel het kwade incarneert. Kwaad wordt vaak in verband gebracht met trouweloosheid en verraad. Die thematiek is evengoed aanwezig in het klassieke *De Gebroeders Leeuwenhart* (Lindgren) en voor oudere lezers in de bekende Harry Potterreeks.

De verschillende Harry Potterboeken laten trouwens een toenemende complexiteit zien. Waar aan het begin van de reeks een duidelijk tweeledig wereldbeeld wordt gecreëerd, zien we dat het zwart-wit denken plaats ruimt voor een genuanceerde kijk op de personages. De lezer ontdekt dat veel personages die tot het goede kamp behoren, toch door het kwaad worden bedreigd en/of sporen van het kwade met zich meedragen.

Ook in realistische tienerromans komen ethische vragen aan bod. *Slecht* (Simoen, 2007) biedt de lezer een momentopname uit het leven van de zestienjarige Nathan. In het politiebureau wacht hij op de inspecteur. Tijdens de kermis zijn een aantal dingen uit de hand gelopen, maar is Nathan daarom slecht? Hij meent van niet en hoopt zo snel mogelijk naar huis te kunnen. Nathan stelt zich strategisch op: hij bespaart op de waarheid en geeft slechts moeizaam de feiten toe. De lezer is overgeleverd aan Nathan. Is hij een betrouwbare verteller of niet? Is zijn kijk op de samenleving wel correct en verdedigbaar? De auteur ontleedt met precisie de chaos in het hoofd van de zestienjarige Nathan die zich nauwelijks inleeft in de gevoelens van anderen en de gevolgen van zijn daden niet goed inschat. Dit boek gaat over de grijze zone tussen goed en kwaad en over de fundamentele leefregel dat de vrijheid van elk individu eindigt waar de vrijheid van de ander begint. De problematiek is bijzonder actueel. Meer dan eens nemen jongeren het recht in eigen hand: ze lossen zelf hun zaken op en banaliseren geweld.

Geweld en de gevolgen ervan staat ook centraal in *Vliegen zonder vleugels* (Van Erkel, 2008). De hoofdfiguur krijgt te horen dat haar ouders en haar zus vermoord werden door haar broer. Ze voelt zich verraden door haar grootouders die zo lang de waarheid voor haar verborgen hielden, maar ze wil ook achterhalen hoe en waarom dit gebeurde. Dat Manthe haar broer wil bezoeken, is onbespreekbaar en onbegrijpelijk voor haar grootouders. Maar zonder klaarheid en duidelijkheid kan ze haar eigen leven niet verder uitbouwen. Vergeven speelt in dit boek een belangrijke rol. Wanneer grootvader na een lange tijd opnieuw contact opneemt met Manthe verwoordt hij dit als volgt. *“Die stilte is nu doorbroken. Het is tijd voor berouw en als het kan, dat hopen we, ook voor vergiffenis. (...) Als de tijd daar is, willen we in vrede kunnen sterven. Vrede in onszelf en vrede met jou. Het is nog niet te laat, maar dan moeten we nu beginnen.”*

BESLUIT

Meer dan we misschien zouden verwachten, biedt de jeugd- en kinderliteratuur materiaal om de geloofsopvoeding in het gezin te ondersteunen. Daarbij zijn zowel de traditionele verhalen uit de Bijbel van belang, vaak met een opvallend nieuwe en eigentijdse invulling, als

informatieve boeken die perfect aansluiten bij de gangbare mentaliteit om kinderen op een ‘volwassen’ wijze te behandelen. Het sterke aanbod non-fictie beantwoordt aan reële vragen die zich opdringen vanuit de veranderende samenleving. Ook in realistische jeugdromans komt de geloofsproblematiek aan bod. Het gaat zowel om religie met een expliciet theïstische context, als om gesecculariseerde, impliciete religiositeit die inzoomt op fundamentele levensvragen.

Expliciete religiositeit treffen we vooral aan in historische romans die bijbelstof hertalen en in autobiografische verhalen waarin de auteurs afstand nemen van het godsbeeld uit hun kinderjaren. Andere thema's die haast spontaan een opstap bieden naar spiritualiteit en verdieping, zijn de problematiek van dood en rouw, de problematiek van schuld en verzoening.

De aanwezigheid van christelijke thematiek is in de hedendaagse (jeugd)literatuur geen betrouwbaar signaal om de tekst zelf christelijk of religieus te noemen. Steeds meer duikt de christelijke thematiek op in niet-christelijke literatuur. Zowel in de volwassenenliteratuur als in de jeugdliteratuur nemen auteurs de vrijheid om hun interpretatie van de bijbelverhalen naar voren te schuiven én om kritisch afstand te nemen van geloofsinzichten en -praktijken. Dat maakt de boeken niet minder interessant, want ze dwingen tot nadenken en tot stellingname. Het beeld van God in de jeugdliteratuur is heel divers. Soms gaat het om de strenge, veroordelende God (Provoost, Kuier, Verschuur). Andere boeken schetsen een veel lieflijker beeld en heel soms krijg je voor jonge kinderen een ‘aaibare’ God, zoals in het prentenboek *God* (Paul Verrept, 1999) of in *Weet je wel hoeveel God van je houdt* (Franz Hübner & Markus Humbach, 2008) dat de gedachte uitwerkt: “Of je nu groot bent of klein, God houdt van jou zoals je bent”.

Binnen de context van geloofsopvoeding is het belangrijk om met kinderen te praten over boeken. Zo kan je het aangeboden godsbeeld nuanceren of bevestigen. Vooral realistische jeugdromans zijn vaak indringend en kunnen jonge lezers achterlaten met een hoofd vol vragen. De volwassene die meeleest of even grasduint in het boek, kan openhartig zijn mening plaatsen naast of tegenover de boodschap van het boek. Dat geldt evenzeer voor de religieuze non-fictie. Het interessante aan deze boeken is dat ze God en het geloof heel duidelijk een plaats geven binnen het gezin, al is het dan op een boekenplank. Soms is het moeilijk om snel of gepast een kindervraag te beantwoorden. Samen op zoek gaan naar een antwoord, maakt concreet duidelijk dat je geloofszaken de moeite waard vindt. Boeken zijn een interessante en haalbare invalshoek om geloofscommunicatie niet uit het oog te verliezen voor de jongste kinderen en om het gesprek met tieners aan te gaan.

Bepaalde momenten in het jaar, bijvoorbeeld de advent of de vasten, nodigen uit om religieuze verhalen extra in de kijker te plaatsen. *Maria's kleine ezel en de vlucht naar Egypte* (Gunhild Sehlin) of *Het Mysterie* (Jostein Gaarder) lenen zich daar uitstekend toe. Het eerste verhaal vertelt de gebeurtenissen rond Kerstmis, gezien door de ogen van het ezeltje dat met Jozef en Maria naar Bethlehem en later naar Egypte reist. Het ongewone perspectief verleent dit verhaal, dat ook gemakkelijk kan worden voorgelezen, een aparte charme.

In *Het Mysterie* komt Joachim in de ban van de magische adventskalender die zijn vader voor hem kocht. Elke keer als hij een luikje opent, krijgt hij een stukje van een spannend verhaal dat hem, vanuit het hoge Noorden en ook dwars doorheen de tijd, naar Bethlehem brengt. De reis begint in het nu en eindigt in het jaar nul. Het boek bevat heel wat informatie over religieuze en bijbelse thema's en draagt een boodschap van vrede uit.

Ten slotte zijn er heel wat jeugd- en kinderboeken die impliciet een pleidooi bevatten voor waarden die nauw aansluiten bij het christelijke geloof. Ze roepen op tot verdraagzaamheid. De monstertjes uit het prentenboek *Jij begon! Nee jij* (David Mc Kee) ontdekken dat ruzie maken alleen tot brokken leidt en dat je beter met elkaar kan praten. Het verhaal van *Soldaat Peaceful* (Morpurgo) confronteert de lezer met de waanzin van de oorlog, en wie zich laat inpalmen door *Tobie Lolness* (Thimothée de Fombelle) ontdekt waarom we zorgzaam moeten omgaan met de aarde en met elkaar.

Even mee rondneuzen in de bibliotheek en de tijd nemen voor informatie over het betere jeugdboek⁹ levert vrij snel materiaal op waarmee je misschien aan de slag kan. En voor je het weet, glipt God via een jeugdboek naar binnen.

RITA GHESQUIÈRE is gewoon hoogleraar aan de KULeuven. Ze doceert Geschiedenis van de Europese literatuur en Cultuur, Jeugdliteratuur en Christelijke thematiek in de hedendaagse letterkunde. Ze is gehuwd met de filosoof Luk Bouckaert. Samen schreven ze Het Gezin, een bewuste keuze.

¹ De auteurs van dit boek – Katia Mrowiec, Michel Kubler & Antoine Sfeir – zijn elk aanhanger van een van de drie grote godsdiensten en bovendien expert binnen hun geloofsdomein.

² Voorbeelden hiervan zijn de reeks *Wat de Bijbel ons vertelt* (Haarlem, Nederlands bijbelgenootschap) of *Open ogen*. (Straatsburg, Éditions du Signe). In deze reeks verschenen onder meer *Zacheüs*, *De goede Samaritaan* en *Een vrouw krijgt vergiffenis*.

³ Prentenboeken over Noach en de ark zijn er van onder meer Peter Spier, *De Ark van Noach* (Rotterdam, Lemniscaat, 1982); Kees de Kort, *De Ark van Noach* (Haarlem, Nederlands bijbelgenootschap, 1984); Lucy Cousins (*De Ark van Noach* (Amsterdam, Leopold, 1997); Lois Rock *Noach bouwt een boot* (Amsterdam, Ark, 2001); Tim Dowley, *De ark van Noach*, (Kampen, Callenbach 2008). *Om 8 uur bij de ark* (Rotterdam, Lemniscaat 2008) is een tekstboek van T.J. Bos & U. Hub voor lezers van 7+.

⁴ *De Kinderen van het Paradijs* van Marianne Fredrikson bestaat uit *Het boek Eva*, *Het boek Kain en Norea* en *De dochter van Eva*.

⁵ Robin en God kreeg in 1997 de Gouden Griffel; *Het boek van alle dingen* kreeg in 2005 de Gouden Griffel. *De Passie van de puber* werd bekroond met de Prijs Knokke Heist.

⁶ In *After Virtue* (1981) omschrijft Alasdair MacIntyre de mens als een 'storytelling animal'.

⁷ Term van Daniel Goleman, auteur van de bestseller *Emotionele Intelligentie* (1995) en *Emotionele Intelligentie in de praktijk* (1998).

⁸ In boeken voor jonge kinderen wordt opvallend vaker gekozen voor dieren als personage. Op die manier wordt een zekere afstand ingebouwd, zodat de problematiek niet te bedreigend wordt voor de doelgroep.

⁹ De meeste kwaliteitskranten schrijven ook over jeugdliteratuur. Verder vind je informatie in De Bond, Kerk en Leven en op de website van Kerknet: www.kerknet.be

LITERATUUR

De geciteerde boeken zijn interessante voorbeelden maar de lijst is zeker niet exhaustief. Deze bijdrage wil alleen uw aandacht vestigen op het aanbod, en suggesties formuleren om met boeken aan de slag te gaan.

- F. ADAM, *De passie van de puber*, Leuven: Davidsfonds/infodok, 2006.
A. BEREBOUCKX, *Een schat van een man*, Hasselt: Afijn, 2003.
S. BRANDES, *Een boom voor mama*, Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 1997.
E. DAMON, *Geloof jij wat ik geloof?*, Mechelen: Bakermat, 2000.
C. DELHEZ & E. ROOSEN, *Waar woont God en 100 andere vragen*, Averbode: Altiora, 2004.
K. DIELTIENS, *De Gouden bal*, Hasselt: Clavis, 1997.
G. VAN ERKEL, *Vliegen zonder vleugels*, Leuven: Davidsfonds/infodok, 2008.
T. DE FOMBELLE, *Tobie Lolness*, Amsterdam: Querido, 2007.
J. GAARDER, *Het mysterie*, Antwerpen/Baarn: Houtekiet/De Fontein, 1998.
J. GAARDER, *Door een spiegel in raadselen*, Antwerpen: Houtekiet, 1996.
P. GAUDESABOIS, *Hoe oma plots verdween*, Tielt: Lannoo, 2004.
F. HÜBNER & M. HUMBACH, *Weet je wel hoeveel God van je houdt?*, Baarn: Callenbach, 2008.
K. JANSSEN, *Waarom?*, Leuven: Davidsfonds/infodok, 2002.
K. JANSSEN, *God & Co*, Leuven: Davidsfonds/infodok, 2006.
G. KUIJER, *Het boek van alle dingen*, Amsterdam: Querido, 2004.
S. KUYPER, *Robin en God*, Amsterdam: Querido, 1996.
A. LINDGREN, *De gebroeders Leeuwenhart*, Amsterdam: Ploegsma, 1971.
M. MAYO & P. MALONE, *Broeder zon, zuster maan. Het leven van Franciscus van Assisi*, Zeist, Christoffor, 2000.
D. MCKEE, *Jij begon! Nee jij*, Amsterdam: Ploegsma, 2005.
B. MOEYAERT & W. ERLBRUCH, *De Schepping*, Amsterdam: Querido, 2003.
M. MORPURGO, *Soldaat Peaceful*, Antwerpen: Facet, 2004.
T. MORTIER & T. SCHAMP, *De zesde dag*, Wielsbeke: De Eenhoorn, 2007.
K. MROWIEC, M. KUBLER & A. SFEIR, *God, Adonai, Allah. Vragen over de drie grote religies*, s' Hertogenbosch: KBS, 2006.
T. DE PAOLO, *De clown van God: een oud verhaal*, Utrecht, Bruna en Zoon, 1979.
A. PROVOOST, *De arkvaarders*, Amsterdam: Querido, 2001.
D. REMMERTS – DE VRIES, *De Noordenwindheks*, Amsterdam: Querido, 2004.
V. SCHAUBER & M. SCHINDLER, *101 heiligen voor kinderen*, Brussel: Don Boscocentrale, 2003.
G. SEHLIN, *Maria's kleine ezel*, Zeist: Christoffor, 1983.
J. SIMOEN, *Slecht*, Amsterdam: Querido, 2007.
M. DE STERCK & K. VERPLANCKE, *Alle dagen feest. Godsdiensten van de wereld*, Tielt: Lannoo, 1997.
K. VERLEYEN, *De keuze*, Leuven: Davidsfonds/infodok, 2001.
P. VERREPT, *God*, Hasselt: Clavis, 1999.
R. VERSCHUUR, *Moeder en God en ik*, Houten: Van Goor, 2005.